

For tæt på kapitalismen

Kapitalismen er en destruktiv kraft, som i sin eksplosive ekspansion nedbryder og opsluger alt, hvad den møder på sin vej. Sådant beskrives den i hvert fald i Marx' klassiske analyse af den kapitalistiske produktionsmåde. Her forudsiges det også, at kapitalismen med tiden vil erodere selve det grundlag, som den selv hviler på, og således kollapse indefra. "Alt fast og solidt fordufter, alt helligt bliver klædt af, og menneskene bliver endelig tvunget til at se nøgternt på deres egen stilling i tilværelsen," lyder den enigmatisk profeti i Det kommunistiske manifest (1848).

En hel del af Marx' analyser er stadigvæk gyldige, og han har da også fået helt eller delvist ret i visse af sine forudsigelser. Men hvad angår kapitalismens endelige kollaps, forekommer den som bekendt endnu ikke at være indtruffet, og den ser heller ikke just ud til at være nært forestående. Det synes således i dag lettere at forestille sig, at hele jorden går under i en kæmpe økologisk katastrofe eller ved et gigantisk meteornedslag, end at forestille sig den kapitalistiske produktionsforms endeligt.

Hvordan skal vi forholde os til dette? Tog Marx fejl? Undervurderede han kapitalens sammenhængskraft? Eller er det blot et spørgsmål om endnu længere tid, inden revolutionen indtræffer?

Marx' forudsigelse om kapitalens sammenbrud forestiller sig dette sammenbrud som et makrofænomen, et kollektivt kollaps af hele samfundets produktionsform, som ville føre til en ny produktions- og samfundsform. Hvad han måske ikke i tilstrækkelig grad tog højde for i sine kalkulationer, var individualiseringen som en af kapitalismens grundpiller. Ikke blot kapitalismens drivkraft i form af jagten på profit er blevet individualiseret, men også dens sammenbrud udspiller

sig på det individuelle, subjektive plan og ikke på det kollektivt samfundsmæssige. Her skal vi se nærmere på tre forskellige former for afhængighed, og vi skal prøve at forstå dem som individualiserede sammenbrud i samtidens kapitalisme: ludomani, narkomani og købemani.

Ludomani Ludomani er afhængighed af hasardspil. Der findes mange forskellige former for hasardspil, men de har alle den fællesnævner, at de er sammensat af to elementer: penge og tilfældighed.

I den almindelige kapitalistiske økonomi cirkulerer penge rundt i henhold til visse mere eller mindre forudsigelige lovmæssigheder. Man kan fx. sælge sin arbejdskraft i et vist tidsrum og dermed optjene en vis mængde penge, eller man kan investere penge i aktier eller værdipapirer og dermed med en vis sandsynlighed opnå en vis fortjeneste. Desuden tilskriver vi normalt penge stor vægt og symbolsk betydning. At have mange penge ses som et tegn på personlig udmærkelse, status og vigtighed. Vi bruger penge til at værdisætte og vurdere ikke blot varer, men også bedrifter og begivenheder. I det hele taget udgør penge et vigtigt pejlemærke i det kapitalistiske samfund.

I hasardspillet oplever spilleren imidlertid, at penge cirkulerer rundt uafhængigt af de principper, som ellers styrer pengenes cirkulation i det omgivende kapitalistiske samfund. Han vinder og taber, og pengene skifter hænder uden nogen synlig meningsfuld grund. Hasardspillet udgør således en undtagelse fra den kapitalistiske økonomis regler. I hasardspillet kommer pengenes betydning under pres. Hvis penge kan skifte hænder

uden nogen synlig grund, hvordan kan de så være tegn på personlig udmærkelse? Spillet vilkårlighed forstyrrer så at sige pengenes funktion som bærer af symbolsk betydning.

Mens den almindelige spiller dog hurtigt genvinder sin gængse opfattelse af penge, så snart han forlader kasinoet, væddeløbsbanen eller en anden spilsituation, har oplevelsen af pengenes vilkårlige cirkulation i spillet for den ludomane derimod en traumatiserende virkning, som forplanter sig og forstyrrer hans generelle forhold til penge. Den ligegyldighed, hvormed pengene håndteres i hasardspillet, breder sig til hans forhold til penge uden for kasinoet. For så vidt som penge gennemsyrrer og strukturerer en lang række forhold i det kapitalistiske samfund, forplanter forstyrrelsen af pengenes betydning sig og skaber en generel uro i den ludomanes tilværelse. Den ludomanes tvangsmæssige spilleadfærd er et desperat og fatalt forsøg på at undslippe uroen. Når den ludomane bliver ved med at spille, er det ikke som sådan fordi, han håber på at vinde de tabte penge tilbage. Det er snarere i håbet om at vinde sin tabte tro på pengenes betydning tilbage og dermed få penge tilbage som en strukturerende faktor i sin tilværelse.

Narkomani At være narkoman er at være afhængig af psykoaktive stoffer, som genererer nydelse uafhængigt af stoffernes sansemæssige kvaliteter. Samme vilkårlighed, som spilleren oplever i hasardspillet, oplever narkomanen i den nydelse, som stoffet fremkalder i ham. Under normale omstændigheder forårsages nydelse af ydre begivenheder eller produkter, som vi oplever gennem vores sanser. Narkomanen derimod opnår nydelse

Ludomani, narkomani og købemani er tre forskellige former for afhængighed, som alle kan forstås som individualiserede sammenbrud i samtidens kapitalisme. Af Ole Bjerg

uafhængigt af sådanne ydre begivenheder eller produkter ved at manipulere med kroppens kemiske balance. Nydelsen ved at sniffe kokain stammer således ikke fra stoffets duft, ej heller tager man amfetamin pga. stoffets smag.

På en lignende måde som penge udgør nydelse et andet centralt pejlemærke for livet i det kapitalistiske forbrugssamfund. Når vi skal vælge mellem forskellige varer på markedet, evaluerer vi dem ud fra deres evne til at give os nydelse. Denne forbrugsorienterede tilgang er imidlertid ikke eksklusiv for vores ageren på markedet, men har efterhånden bredt sig til alle afskygninger af vores tilværelse, således at f.eks. også vores arbejde og familieliv vurderes med nydelse som kriterium. Nydelse er ikke blot en ekstra bonus ved tilværelsen, men simpelthen et moralsk imperativ, således at det i dag jo nærmest anses som en moralsk synd at holde fast i et job eller en kone, som man ikke nyder.

Narkomanens oplevelse af den både ekstreme og vilkårlige nydelse, som stofferne producerer, devaluerer imidlertid hans oplevelse af nydelse i alle andre sammenhænge. Hvis nydelse er målestok for altings værdi, så bliver alt jo værdiløst i forhold til stoffet, som producerer den ultimative nydelse. Herved udvandes narkomanens begær efter alle de ting, som strukturerer andre menneskers tilværelse i det kapitalistiske samfund, og han mister evnen til at deltage i dette samfund. Paradoksalt nok følger han jo til fulde ideologiens moralske påbud om at søge den størst mulige nydelse. Han gør det imidlertid blot på en ikke-samfundsmæssig måde, idet hans begær ikke retter sig mod de produkter og begivenheder, som det kapitalistiske forbrugssamfund udbyder.

Købemani At købe og forbruge varer er en af de mest basale aktiviteter i livet som medlem af det kapitalistiske samfund. Køb og forbrug handler naturligvis om tilfredsstillelse af basale behov, men det er også en måde at udtrykke på, hvem man er, dvs. hvilke personlige og sociale karakteristika, man besidder. Det er en måde at udtrykke sin identitet på, og i forbrugssamfundet måske den vigtigste måde.

Identitet er imidlertid ikke nogen absolut størrelse, og der er således et særligt paradoks på spil i forholdet mellem varen som tegn på forbrugers identitet og varen som skaber af denne identitet. Hvis man f.eks. køber et par Evisu jeans til 1.600 kroner, er det vanskeligt at afgøre, om det er bukserne, der gør en sofistikeret, trendy og sexet, eller om man har købt bukserne, netop fordi man er sofistikeret, trendy og sexet. Tøj såvel som mange andre varer kan være med til at skabe ens identitet, men der er samtidig grænser for, hvor meget og hvor hurtigt man kan omforme sin identitet ved at købe nogle bestemte varer.

Når man fx. er ude for at købe nye bukser, vil man typisk se på mange forskellige par og måske prøve flere af dem på. Det par bukser, man søger, er et par, hvor man har følelsen af: "Det er lige mig." Selvom et stykke tøj eller en anden vare i kraft af sin symbolværdi er med til at skabe ens identitet, skal der altså være en form for subjektiv dækning for varens symbolske udtryk, for at denne identitetsskabelse fungerer. Forbrugeren skal med andre ord opretholde en illusion om, at varen udtrykker noget, som hun i forvejen er, og hun skal mobilisere en subjektiv følelse, der bekræfter, at varen som symbolsk udtryk er i overensstemmelse med hendes identitet. Varen opfattes med andre ord som det ydre,

synlige tegn på nogle indre kvaliteter. "Den er lige mig," betyder: "Den udtrykker lige præcis, hvem jeg i forvejen er." Man kan måske finde et par bukser, som udtrykker en identitet, som man egentlig gerne ville have (sofistikeret, trendy og sexet), men når man tager bukserne på, får man bare følelsen: "Det er ikke mig." I så fald har man overskredet grænsen for, hvor meget bukserne kan flytte ens identitet.

Købemani er en tvangsmæssig købsadfærd, hvor købet af varer foregår løskoblet fra den subjektive følelse af "Den er lige mig." Tvangskøber køber varer i håbet om at blive noget bestemt, men hun er ikke i stand til at mobilisere følelsen af, at hun i forvejen er det, som varen udtrykker. Det ses ofte hos tvangskøber, at hun køber en vare for så blot at smide den ind i bunden af klædeskabet, uden overhovedet at bruge den og måske endda uden at pakke den ud af emballagen. Hun køber varen med et stærkt ønske om, at den kan skabe hende en særlig identitet, men hun er ikke i stand til at forbruge varen og her indløse følelsen af, at "Den er lige mig." Hermed eroderer hendes evne til at skabe sig en identitet gennem køb og forbrug af varer. På samme måde som ludomanen har mistet troen på pengenes betydning, og narkomanen har mistet fornemmelsen for nydelsen som værdimæssig målestok, så har tvangskøber mistet illusionen om varen som symbolsk udtryk for identitet. Når tvangskøber så ikke desto mindre fortsætter sin maniske købsadfærd, svarer det til ludomanens spil, idet hun bliver ved med at købe varer i håbet om at genvinde illusionen om varen.

Kapitalismens fantasier På den ene side kan de tre her beskrevne afhængighedsformer beskrives som former for hyperkapitalisme. Den ludomane, narkomanen og tvangskøberen adskiller sig i første omgang ikke kvalitativt fra almindeligt fungerende mennesker i nutidens kapitalisme. De er drevet af de samme grundlæggende fantasier, som er fremherskende i kapitalismen i al almindelighed. Forskellen ligger blot i den intensitet, hvormed de udlever disse fantasier.

En fantasi er fantasien om profit uden arbejde. Fantasien om at finde den smarte fidus, lave den gode investering, sætte pengene i cirkulation og så lade dem gøre arbejdet i stedet for selv at skulle gøre det. Det er den ægte kapitalists hedeste drøm. Den ludomane udlever i ekstrem grad denne fantasi. Selvom han over tid naturligvis ender med at tabe alle sine penge, så vil han i glimt opleve realiseringen af fantasien om profit uden arbejde.

En anden fantasi er fantasien om den fuldstændige nydelse. Fantasien om at finde det produkt, som opfylder alle behov og hensætter en i en tilstand af fuldstændig tilfredsstillelse. Når Coca-Cola udbasunerer sit slogan: "Enjoy!", er det netop opfyldelsen af denne drøm, der stilles os i udsigt. I sammenligning med et kokainsus er det imidlertid en temmelig amputeret form for nydelse, man får ved indtagelse af det boblende sukkervand. Det er Coke og ikke Coke®, som er "The Real Thing". Narkomanen udlever således fantasien, og selvom han i sine nedture naturligvis hensættes i den diametralt modsatte tilstand af lidelse og trang, vil han i sin rus opleve den fuldstændige nydelse og tilfredsstillelse.

En tredje fantasi er fantasien om social status uden social kamp. Mens Marx drømte

OLE BJERG er ph.d. og postdoc ved Institut for Folkesundhedsvidenskab, Københavns Universitet, hvor han arbejder med forskningsprojektet 'For tæt på kapitalismen - Ludomani, narkomani og købemani.' I 2008 udkommer bogen med samme titel på Museum Tusulanums Forlag. Udgivelsen er støttet af Forskningsrådet for Kultur og Kommunikation.

om forbedring af arbejderklassens vilkår gennem en verdensomspændende revolution, er drømmen om social opstigning i dag individualiseret, og den skal foregå igennem og ikke uden om markedet. Vi drømmer om at erhverve de varer på markedet, som kan udtrykke vores sande identitet, og dermed positionere os på den plads i det sociale hierarki, som vi i virkeligheden er berettiget til. Tvangskøberen udlever denne fantasi om at kunne købe sig til den ønskede sociale identitet. Og i det berusende øjeblik, hvor hun smider blusen på disken og kører kreditkortet gennem maskinen, har hun da også oplevelsen af, at hun nu endelig er blevet den, som hun gerne vil være, om end illusionen er bristet igen, nærmest inden hun kommer hjem med varen.

På den anden side kan vi også betegne de tre afhængighedsformer som værende postkapitalistiske. Kapitalismen bæres nok oppe af forskellige fantasier, men det er ikke ensbetydende med, at disse fantasier skal realiseres. Paradokset er tværtimod, at i det øjeblik fantasierne realiseres, så falder systemet sammen. I det øjeblik ludomanen får den store gevinst i spillet, bryder hans forhold til penge sammen, og det samme gør sig gældende i narkomanens forhold til nydelse og tvangskøberens forhold til varen. Der sker en form for dekonstruktion, hvor nogle basale kapitalistiske illusioner brister. Denne dekon-

struktion sker på et individuelt og ikke på et strukturelt niveau, hvorved den ludomane, narkomanen og tvangskøberen kommer ud af trit med den samfundsmæssige virkelighed, som de befinder sig i.

Ved første øjekast kan det se ud, som om det afhængige menneske, hvad enten det er en ludoman, narkoman eller tvangskøber, lever i en urealistisk og forvrænget fantasiverden. I den her fremlagte analyse ser problemet imidlertid ud til at være det stik modsatte. For at kunne fungere og finde mening i det kapitalistiske samfund er man nødt til at opretholde nogle bestemte ideologiske illusioner og fantasier. Disse er imidlertid brudt sammen i hhv. den ludomanes, narkomanens og tvangskøberens verden, og de lever i et postideologisk forhold til virkeligheden. Man kan sige, at de på en individuel og fatal måde netop lever op til Marx og Engels' profeti: "Alt fast og solidt fordufter, alt helligt bliver klædt af, og menneskene bliver endelig tvunget til at se nøgternt på deres egen stilling i tilværelsen." Resultatet heraf er desværre ikke et lyksaligt liv i det klasseløse samfund, men derimod individuel lidelse og tragedie. ■